

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, 2014; 160: 14-19
 УДК 330.59
 JEL A 130

З. Галушка, д-р екон. наук, проф.
 ЧНУ імені Юрія Федьковича, Чернівці,
 М. Соболева, магістр
 Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СОЦІАЛЬНЕ ВИКЛЮЧЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті визначено сутність та форми прояву соціального виключення окремих громадян та певних верств населення як соціально-економічного явища. Проаналізовано теоретичні засади та методологію оцінки феномену соціального виключення. Запропоновано комплексний підхід для вивчення цього явища з метою удосконалення принципів економічної та соціальної політики держави.

Ключові слова: соціальне виключення; види соціального виключення; концепція бідності; коло бідності.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасній науковій літературі проблема соціального виключення (відторгнення, ексклюзії) вивчається переважно представниками соціології, філософії, теорії державного управління. Виділяються чотири основні види соціального виключення: 1) економічне (низькі доходи); 2) політичне; 3) культурне; 4) соціальне (соціальні послуги та соціальне оточення). Актуалізується, навіть, проблема виключення цілих націй у глобальному середовищі [4].

Соціальне виключення в економічному розумінні перш за все пов'язується з проблемою бідності, соціальною нерівністю, суперечностями функціонування ринку праці, з доступом до освіти, культурних цінностей, з соціальним забезпеченням тощо. Національна Доповідь про людський розвиток пропонує відносно нову для України концепцію соціального виключення (відторгнення), визначає його "... як процес, за якого окремі групи населення або окремі люди не мають можливості повною мірою брати участь у суспільному житті внаслідок своєї бідності, відсутності базових знань і можливостей, або в результаті дискримінації. Це відокремлює їх від працевлаштування, отримання доходів і можливості навчання, а також від соціальних і суспільних інститутів та заходів. Вони мають обмежений доступ до влади та прийняття рішень органами влади і, таким чином, часто не можуть взяти участь у процесах розроблення та прийняття рішень, що впливають на їх повсякденне життя" [14, с.16]. Як бачимо, проблема є загально-соціальною, однак визначається економічними чинниками, а тому значною мірою повинна розв'язуватися на основі заходів економічної і соціальної політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні як об'єкт наукового дослідження проблема соціального виключення почала актуалізуватися з початку 2000-х років у працях представників різних соціальних наук [3; 10; 11; 13]. До того часу дослідження соціального виключення проводилися в межах досліджень якості життя, бідності, нерівномірності розподілу доходів, соціальної несправедливості, соціальних ризиків. Вони стосувалися переважно економічних підходів до даної проблеми.

Уперше цілісну систему поглядів щодо проблеми розподілу грошових доходів, явищ бідності і багатства сформулювали ще представники класичної політекономії – А. Сміт, Д. Рікардо, Д. Мілль, Т. Мальтус. Вони вважали, що бідність і багатство виступають логічним наслідком індустріального розвитку, а розподіл доходів між різними класами визначає розподіл власності. К. Маркс був упевнений, що нагромадження капіталу призводить до підвищення пауперизації, а бідність вважав результатом експлуатації робітників власниками капіталу. Бідність та багатство вони розглядали, по суті,

крізь призму теорії Ч. Дарвіна (природний відбір, виживання сильніших).

Головні передумови сучасних досліджень цієї проблеми закладено у працях найвідоміших представників економічної і соціальної думки: М. Вебера, Дж. Б'юкенена, К. Ерроу, Дж. С. Коулмана, А. Маршалла, Д. Норта, А. Піру, В. Парето, І. Пригожина, А. Сена, П. Сорокіна, Ф. Фукуями та інших вчених. Актуальні аспекти цих проблем досліджуються у працях українських вчених: В. Базилевича, З. Варналія, Т. Гайдай, В. Гришкіна, А. Гриценка, П. Єщенко, Е. Лібанової, І. Мазур, В. Мандибури, Б. Пасхавера та інших. Найдетальніше, на наш погляд, дослідження цієї проблеми здійснили фахівці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи, підготувавши Національну Доповідь на проблематику соціального відторгнення та його взаємозв'язку з людським розвитком в Україні [14], а також дослідження соціальної нерівності в Україні [7]. Соціальні аспекти цієї проблеми більше вивчаються соціологами, – як правило, вони стосуються проблеми виключення серед певних специфічних груп населення (іммігрантів, бездомних, інвалідів та ін.).

Невирішені частини загальної проблеми. Для України проблема соціального виключення вважається дуже складною. На думку Ревнівцевої О.В., на сьогодні головна складність використання концепції соціального виключення в Україні "...зумовлюється насамперед тим, що постає питання, наскільки нинішня ситуація в Україні може бути описана через призму концепції соціального виключення, оскільки дана теорія розроблена та ефективно працює в суспільствах постіндустріального типу, де на місце вертикальної стратифікації приходить горизонтальна" [10, с.100]. З нашого погляду, проблема полягає не в тому, наскільки дана концепція відповідає "зрілості" суспільства, а в тому, щоб знайти взаємозв'язок тих чинників, що її зумовлюють, та встановити можливість практичного використання цих досліджень у розробці принципів економічної і соціальної політики.

Метою статті є дослідження теоретичних засад та методології оцінки феномену соціального виключення; визначення його сутності та форм прояву; обґрунтування необхідності комплексного підходу до вивчення цього явища з метою удосконалення принципів економічної та соціальної політики держави.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На відміну від існуючих підходів щодо аналізу сучасних соціальних проблем, дослідження проблеми соціального виключення вимагає комплексного міждисциплінарного підходу, який, дозволяє перенести акценти ніби в іншу площину – коли, за висловом П. Абрахамсона, "...попередня, класова стратифікація, що поділяла людей на вертикальні шари, поступово заміщується горизонтальною диференціацією на "інсайдерів" і "аутсай-

дерів" [1, с.158]. У зв'язку з цим, продовжує автор, – "починаючи з 1986 року, частота операційного вживання "старих" категорій (бідності та депривації) в оцінці проблематики неухильно знижується, у той час як темпи використання "нових" категорій – андерклас, ексклюзія і маргіналізація – відчутно ростуть" [1, с.158].

Пристаючи на цю позицію, С.Оксамитна і В. Хмелько зауважують, "...якщо бідність вважається певним становищем, станом, більш статичним явищем, то соціальна ексклюзія у більшій мірі стосується процесуальності, тобто процесів маргіналізації, причин та наслідків обмеження доступу до основних соціальних інститутів суспільства" [9, с. 67]. Вони також вважають, що ексклюзія концептуалізується як брак участі в основних видах діяльності суспільства, що дає можливість досліджувати "кризу соціальних зв'язків" [9, с. 68]. Разом з тим, соціальне включення не означає обов'язково кінець бідності, оскільки, бідність переважно вважається матеріальною проблемою розподілу, а соціальна ексклюзія – це проблема, яка стосується усієї системи соціальних відносин.

Н.Толстих виділяє три ознаки виключення:

- 1) низький рівень споживання та доходу індивідів чи груп (власне бідність);
- 2) обмежений доступ до суспільних механізмів підвищення добробуту;
- 3) переважно пасивний тип взаємодії з суспільством [13, с.82].

С. Оксамитна і В. Хмелько, також виділяють три ключові прояви браку участі: у споживанні, оплачуваній праці, соціальній взаємодії та підтримці [9, с. 68].

В офіційних документах Європейської комісії соціальне виключення "...означає ситуацію, коли люди мають перешкоди для повноцінної участі у економічному, соціальному і громадському житті і (або) коли їхній дохід та доступ до інших ресурсів (особистих, родинних, соціальних та культурних) є таким неадекватним, що заважає (exclude) їм мати життєві стандарти та якість життя, які вважаються прийнятними у тому суспільстві, в якому вони живуть. У таких ситуаціях люди часто не можуть у повній мірі користуватись своїми фундаментальними правами [15]. Соціальне виключення може поширюватися не лише на індивідуумів, а також на домогосподарства (households), територіальні громади, цілі райони.

У європейських країнах соціальне виключення, як правило, пов'язується з бідністю, вважається, що це прямий шлях до втрати громадянських прав. Людині, яка веде щоденну боротьбу за фізичне виживання, ніколи цікавитися громадським, політичним чи культурним життям суспільства. Водночас влада у цих сферах поступово зосереджується в руках вузького кола "професіоналів", і відокремленими від прийняття рішень стають вже не тільки соціально виключені, маргінальні групи, а й уся громада. Таким чином, соціальне виключення є не менш важливим для громади, ніж для самих "виключених".

Категорії соціального виключення та бідності тісно взаємопов'язані. Так, у сучасній економічній теорії різновидом відносної концепції бідності є теорія "відносних позбавлень", яка ґрунтується на тому, що люди мають не тільки фізіологічні потреби, а й право брати повноцінну участь у суспільному житті. Тому вважається, що визначення бідності має обов'язково будуватися на результатах опитувань населення щодо достатності власних доходів та доступності до базових стандартів суспільної активності. З таким підходом тісно пов'язується гуманістична концепція, яка трактує бідність як позбавлення людини ресурсів для розвитку, оскільки вони не можуть задовольнити свої базисні потреби – в якісних медичних послугах, у достатньому та збалансо-

ваному харчуванні, в можливості жити в нормальному соціально-економічному середовищі (особиста безпека, житло, транспорт, засоби зв'язку тощо), в освіті, професійній підготовці, дозвіллі. Як стан економічної залежності (коли для виживання потрібна допомога), уперше на початку ХХ століття розглядав бідність Г. Зіммель. Він вважав, що бідність – це не брак ресурсів; бідний той, хто внаслідок нестачі ресурсів змушений отримувати допомогу (або мав би її отримувати) згідно з соціальними нормами.

У найбільш загальному розумінні соціальне виключення означає невідповідність частини населення стандартам життєдіяльності, що склалися в суспільстві, що зумовлюється передусім порушенням (невиконанням) чинного законодавства в умовах перехідного суспільства.

Як правило, характерними рисами соціального виключення визнають:

- низькі рівні споживання та доходу індивідів чи груп;
- обмежений доступ до суспільних механізмів підвищення добробуту;
- переважно пасивний тип взаємодії з суспільством.

Наприкінці ХХ ст. при вивченні соціальних проблем економіки почали приділяти велику увагу морально-етичним, історико-культурним, соціально-психологічним чинникам, які визначають економічні інтереси і поведінку людей.

Нобелівський лауреат 1998 року А. Сен, який отримав премію за розвиток теорії добробуту (теорії суспільного вибору), аналізуючи механізми державного розв'язання соціальних проблем, зауважує, що вони як правило, не дають бажаних результатів. Тому він пов'язує проблеми економіки добробуту з етичними принципами, з поняттями свободи, прав, загальної взаємозалежності та визнанням множинності етично важливих тверджень. У 1970 році вийшла фундаментальна праця А. Сена "Коллективний вибір і суспільний добробут", де А. Сен запропонував формули для вимірювання рівня бідності та рівня добробуту.

"Формула бідності":

$$P = H[L + (1 - L)G] \quad (1),$$

де: P – бідність; H – населення; G – коефіцієнт Джині; L – індекс розподілу доходів, $0 < L < 1$.

Даний показник обчислюється за допомогою коефіцієнта Джині спеціально для індивідуумів, які знаходяться нижче порогу бідності, і називається індикатором Сена. На даний час за допомогою цього індикатора визначається глибина бідності.

А.Сен також ввів індикатор добробуту:

$$I = Y(1 - G) \quad (2),$$

де I – індикатор добробуту; Y – використовуваний традиційно дохід на душу населення.

На його думку, важливо врахувати діяльність, яка створює добробут. Також у цьому індексі важливо врахувати стан здоров'я населення. За пропозицією А. Сена ООН використовує такі індикатори суспільного добробуту людства: тривалість життя; рівень освіти (відсоток грамотних дорослих, а також відсоток дітей, які ходять до школи); умови життя – ВВП на душу населення.

Ще одна тема, яка представлена у працях А. Сена, – добробут бідних – використовується для вивчення проблеми голоду в сучасному світі. А. Сен зробив висновок про помилковість ідеї, що голод виникає від нестачі продовольства. Голод може з'явитися і з'являється в деяких країнах при такому ж рівні виробництва продовольства, як і до голоду. Важливий висновок А. Сена полягає у тому, що здатності індивідуума складати головну компоненту для досягнення рівності, тобто для цього досягнення необхідно змінити системи

освіти й охорони здоров'я. Ці характеристики, на його думку, складають основу вартості людського капіталу [12].

А. Сен наголошував на тому, що деприваціям характерні багатомірність і відносний характер, визначав депривацію як виключення з соціальних відносин, яке, по-перше, є прямим проявом бідності спроможностей (capability poverty), по-друге, може призводити до інших депривацій, що у свою чергу ще більше обмежують життєві можливості.

На відміну від бідності, поняття соціального виключення акцентує увагу на нестачі у індивідів низки прав, обмеженості доступу до інституцій, що розподіляють ресурси, насамперед – ринку праці. Західні дослідники запропонували перелік громадянських прав, що склав основу для розробки концепції соціального виключення, а саме: право на допомогу при народженні, безпечний і здоровий життєвий простір, адекватне харчування, на доступну медичну допомогу, якісну практичну освіту, на політичну участь, на економічно продуктивне життя, захист від безробіття, на гідну старість та пристойне поховання. Якщо дослідження бідності акцентували увагу на статичності явища (передусім недостатньому рівні споживання), то нова концепція зосереджує увагу на динамічних аспектах нерівності. В ній вводиться поняття "множинності соціальних проблем" – накопичення взаємопороджуючих життєвих обставин. Концепція активно орієнтована на практичну діяльність у сфері соціальної політики, спрямована на зміну способів подолання бідності з метою підвищення життєвих шансів певних груп населення. В концепції також наголошується, що зростання національного багатства саме по собі не вирішує проблеми накопичення несприятливих життєвих обставин. До них призводять не низькі доходи, а нерівність в них.

Маляренко Т. А. підкреслює ще одну характеристику соціального виключення – інституціонального. Це обмежений доступ громадян до законодавчої системи, інститутів держави, небажання людей поклатись на них у вирішенні щоденних проблем. Пропонується концепція безпеки держави на засадах прав людини [5].

Все ж головна категорія соціального виключення – бідність. Це складна система соціальних процесів, яка зумовлює перебудову матеріальної та духовної культури всього суспільства, а не лише збіднілих груп населення. Вона визначає стійкий соціальний тип і спосіб життя бідних, формується як соціальна пастка, як система порочних кіл, з яких не можливо вирватися: а) породжує тіньову економіку, яка, у свою чергу, виступає причиною бідності; б) людина спроможна купувати лише найнеобхідніші блага, що суттєво знижує споживчий попит, орієнтує виробництво на створення дешевих примітивних благ; в) зростання безробіття здійснює тиск на зарплату, а, отже, відносно біднішою стає частка працюючого населення; г) погіршення фізичного та духовного здоров'я населення приводить до зростання смертності, падіння народжуваності. Отже, бідність породжує бідність [8].

У Декларації тисячоліття, розробленій ООН, підтверджується: "Бідні – це не тільки люди з низькими доходами, але також і люди, які були позбавлені можливості мати хороше здоров'я, освіту і інші аспекти людського благополуччя.. Бідні матері з більшою вірогідністю вмирають при народженні дітей; діти з бідних сімей з більшою вірогідністю матимуть малу вагу у зв'язку з недостатнім харчуванням і, відповідно, будуть більш схильні до ранньої смертності від дитячих захворювань; діти з бідних сімей здобувають менше освіти, а деякі з них можуть не здобути взагалі ніякої освіти; і гендерна нерівність більше виявляється серед бідних, виключаючи їх з визначних переваг і можливостей розвитку. Ці характеристики, у свою чергу, сприяють подальшому збереженню бідності, обумовленої малими доходами" [2, с.7]. Більшість бідних знаходяться в полоні порочного кола. Людина, народжена бідним, має більше шансів померти бідним, чим багатим. Низький рівень доходів населення породжує замкнуте коло бідності, оскільки він є причиною недостатнього рівня заощаджень та інвестицій, а це, в свою чергу, зумовлює низькі темпи нагромадження капіталу, низьку продуктивність праці, і знову – низький рівень доходів.

Наведені взаємозалежності складаються у своєрідне "коло бідності" та вимагають пошуку певного "прориву" для порушення хоч якоїсь його ланки (Рис.1) ¹.

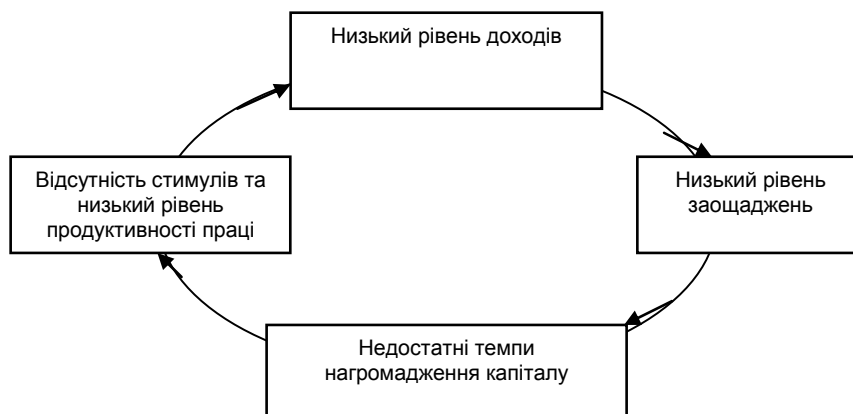

Рис.1. "Коло бідності"

* Джерело: складено за: [2, с.7]

¹ Концепція порочного кола убогості виникла у зв'язку із застосуванням теорії економічної рівноваги для аналізу слаборозвинених країн. Поняття порочного кола бідності запропонували в 1949-1950 рр. Г. Зінгер і Р. Пребіш.

Ось декілька механізмів цього порочного кола.

1) Існують специфічні сім'ї, які з певних причин живуть на межі виживання. Це багатодітні, інваліди, неповні сім'ї, молоді сім'ї. Їхня бідність відтворюється в наступних поколіннях. Шанси вирватися із порочного кола знаходяться поза ним – держава, суспільні організації тощо;

2) низька кваліфікація робочої сили і нерозвиненість системи народної професійної підготовки зумовлюють низький рівень ефективності виробництва, низьку частку зарплати в структурі собівартості продукції, неплатоспроможність працівників у придбанні споживчих благ;

3) недосконалі інституціональні механізми регулювання зайнятості не сприяють зростанню стимулів до праці, породжують тіньові процеси, міграцію робочої сили тощо;

4) бідність зумовлює специфічний опортуністичний тип поведінки людини в трудовій сфері; 5) вимушений тип ставлення до праці у працівників з низькою зарплатою

тою не сприяє розвитку здібностей, ініціативи, продуктивності тощо;

6) відсутність економічних стимулів до праці зумовлює відсутність необхідної ринкової ментальності, недостатню підприємливість тощо.

Поряд з бідністю проявом соціального виключення є пряме порушення базових прав людини – на якісну освіту, на медичні послуги і добре здоров'я, на прийнятний рівень життя, на доступ до культурного надбання, на захист своїх інтересів і загалом на участь в економічному, соціальному, культурному, політичному житті – та ознакою низького рівня людського розвитку в країні. Таким чином, окремі люди, групи або цілі співтовариства страждають від ряду взаємопов'язаних проблем, таких як безробіття, низька кваліфікація, низький рівень доходів, погані умови життя, високий рівень злочинності, розпад сімей тощо.

Таким чином, різницю в концепціях бідності та соціального виключення можемо визначити за рядом позицій, доповнивши підхід П. Абрахамсона (Табл. 1).

Таблиця 1. Відмінності між концепціями бідності та соціального виключення

Позиції	Бідність	Виключення / ексклюзія
Ситуація	Обмеженість споживання згідно з соціальними нормами внаслідок нестачі ресурсів	Обмеження загальноприйнятих прав
Ознаки	Низький рівень споживання та доходу індивідів чи груп (власне бідність); Фрустрація потреб	обмежений доступ до суспільних механізмів підвищення добробуту; переважно пасивний тип взаємодії з суспільством
Причина	Обмежений доступ громадян до ресурсів	Дискримінація від інститутів інтеграції
Інституціональний аспект	Статична (стан)	Обмежений доступ громадян до законодавчої системи, інститутів держави
Перспектива	Вертикальна (вищі – нижчі класи)	Динамічна (процес)
Тип соціальної стратифікації	Соціальні трансферти (гарантований мінімальний дохід)	Горизонтальна (інсайдери-аутсайдери)
Передбачуваний засіб захисту	Економічний	Соціальні послуги (заходи захисту активації)
Дисциплінарний підхід		Соціологічний

* Джерело: доповнено автором на основі [1; 13]

Концепція соціального виключення підкреслює багатосторонні виміри проблем і звертає увагу на інституційні, політичні та економічні процеси, що породжують це явище. Зокрема, йдеться про відсутність прав (на освіту, на медичну допомогу, на житло, на працю, на участь у прийнятті рішень) і про позбавлення можливостей реалізації цих прав навіть за умови їх формальної наявності. Бідність, відсутність базової компетентності і можливостей навчання впродовж життя або дискримінація можуть спричинити відторгнення від політичного

життя, від сфери культури та освіти, від економічного життя (за статусом на ринку праці, через низькі доходи, через погані житлові умови), від систем охорони здоров'я та соціального захисту, соціального середовища та через відсутність засобів комунікації.

Спеціальні дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи показують частку відторгнутих домогосподарств України за окремими ознаками (%), що дозволяє дати адекватну оцінку соціального виключення в Україні (Табл. 2).

Таблиця 2. Частка відторгнутих домогосподарств України за окремими ознаками (%)

№ з/п	Критерії оцінок соціального виключення	Значення, %
1	Довготривалі безробітні (понад 12 місяців), за методологією МОП	1,8
2	Бідні за відносним національним критерієм	24,0
3	Домогосподарства:	
3.1	де всі дорослі працездатного віку мають низький статус на ринку праці (безробітні, самозайняті або безоплатно працюючі члени домогосподарства)	5,5
3.2	які не могли протягом року забезпечувати достатнє харчування (за самооцінкою)	4,1
3.3	які відчують нестачу коштів для відвідин з подарунками друзів або прийняття друзів у себе	8,4
3.4	які відчують нестачу коштів для родинного відпочинку не вдома, а також не з родичами в їх житлі	48,6
3.5	які відчують нестачу коштів для придбання квитків у кінотеатр (театр, концерт) 1-2 рази на рік (за самооцінкою)	39,2
3.6	у структурі доходів яких соціальна допомога і допомога родичів становить понад 33 відсотка	23,1
3.7	які не мають доступу до освіти (через відсутність достатніх коштів для здобуття будь-якої професійної освіти або відсутність поблизу житла дошкільних установ)	33,4
3.8	в яких жодна з дорослих осіб (віком від 25 років і старше) не має професійної освіти	17,6
3.9	які не мають доступу до медичної допомоги (відсутність поблизу житла медичної установи або аптеки, незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами швидкої медичної допомоги, неможливість упродовж року за необхідністю отримати медичну допомогу, придбати ліки)	34,0
3.10	які відчують нестачу коштів для оплати необхідних послуг невідкладної платної медичної допомоги	13,4
3.11	які мають погані житлові умови (проживання в гуртожитках або комунальних квартирах, менше 7,5 кв. м. житлової площі на особу, відсутність туалету в будинку і відсутність коштів для його установки)	7,9

Закінчення табл. 2

№ з/п	Критерії оцінок соціального виключення	Значення, %
3.12	які не мають телефону (домашнього або мобільного)	21,5
3.13	які потерпають від незабезпеченості населеного пункту регулярним щоденним транспортним сполученням з іншим населеним пунктом з розвиненішою інфраструктурою	12,6
3.14	які потерпають від неможливості отримання допомоги соціальних працівників або соціальної допомоги	7,7
3.15	які протягом року не отримували платних послуг культури	56,5
3.16	які покладають відповідальність за свій добробут повністю на державу	34,0

* Джерело: складено за: [14, с.123]

Узагальнено кількість ознак соціального виключення, характерних для певного відсотка населення України, подано на рис. 2. Наведене дослідження показало, що лише у 8,5 відсотка домогосподарств не виявилось жодної ознаки соціального відторгнення. З іншого боку, немає жодного домогосподарства, в якому були б присутні всі 18 ознак, максимальна їх кількість становить 14–15, причому частка таких домогосподарств не перевищує однієї десятої відсотка. Аналіз

розподілу домогосподарств за кількістю накопичених ознак соціального відторгнення дає змогу встановити межу, за якою соціальне відторгнення починає яскраво проявлятися, на рівні 5-ти ознак. Це є межею гострого відторгнення. Другий ступінь відторгнення – критичний – відповідає наявності 7-ми ознак [14, с.96]. На цьому рівні знаходяться 37,7%. Це набагато більше ніж тих, хто вважається бідним за відносним національним критерієм (24,0%).

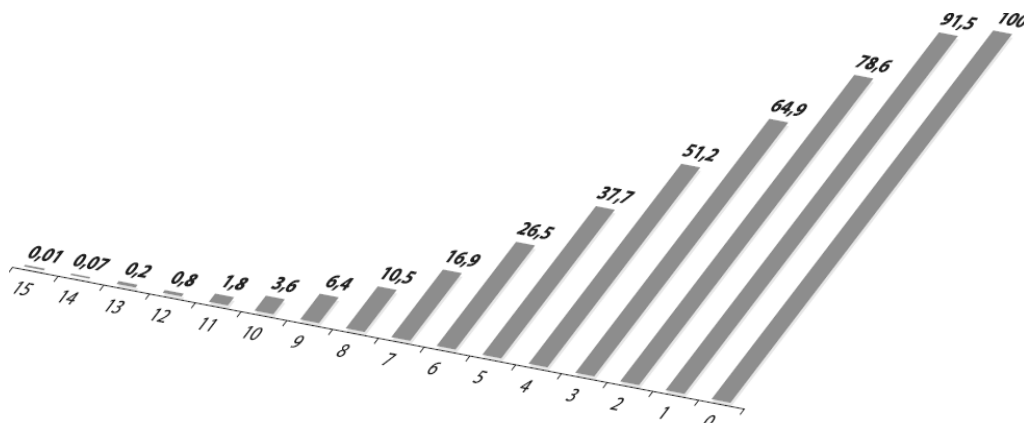

Рис. 2. Кумулятивна частка домогосподарств із кількістю ознак відторгнення

* Джерело: [14, с.97]

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. З нашого погляду, найкраще сутність соціального виключення визначено у Національній доповіді про людський розвиток (2011), де конкретизується не лише сам факт соціального виключення, а й причини його виникнення та наслідки; економічні характеристики пов'язуються із соціальними можливостями виключених. Цим доводиться, що проблема соціального виключення є загально-соціальною, однак визначається економічними чинниками, а тому значною мірою повинна розв'язуватися на основі заходів економічної і соціальної політики держави.

Поняття бідності та соціального виключення розрізняються за рядом позицій – **ситуацією (станом проблеми), ознаками, причинами, інституціональними чинниками, перспективами, типом соціальної стратифікації, засобами захисту та дисциплінарним підходом.** Визначаючи різницю концепцій бідності та соціального виключення, зауважуємо, що концепція соціального виключення показує "горизонтальний зріз" системи соціальних відносин та місця індивіда, верстви, групи тощо у цій системі, визначеного за певними ознаками. Це вимагає використання міждисциплінарних підходів для того, щоб знайти взаємозв'язок тих чинників, що зумовлюють проблему соціального виключення, та встановити можливість практичного використання цих досліджень у розробці принципів економічної і соціальної політики.

Перспективи подальших досліджень бачаться насамперед у дослідженні економічних, соціальних, інституціональних, демографічних, соціально-психологічних, ментальних та інших причин соціального виключення певних громадян та соціальних верств населення з метою знайти "входи" до їх соціального включення та напрацювати методологію дослідження взаємодії чинників складних соціальних систем.

Список використаних джерел

1. Абрахамсон П. Социальная эксклюзия и бедность / П. Абрахамсон // Общественные науки и современность. – 2001. – № 2. – С. 158-166.
2. Доклад о развитии человеческого потенциала в Центральной и Восточной Европе и СНГ (в 1999 г.): Опубликовано для Программы развития ООН (ПРООН). М.: Изд-во "Весь мир", 1999. – 88 с.
3. Ільченко Н.. Соціальне включення: теорія і практика/ Н. Ільченко, Р. Жиленко // Економічний розвиток громади. – 2006. – № 2. – С. 2 – 6.
4. Купер Р. Россия, Запад и глобальная цивилизация / Р. Купер// Россия и Запад в новом тысячелетии: Между глобализацией и внутренней политикой. – М.: George C. Marshall European Center for Security Studies, 2003. – С.30.
5. Маляренко Т. А. Інституціональне виключення громадян як фактор небезпеки і ризику / Маляренко Т. А., Олійник А. М.– International Association for Institutional Studies. EAN MONNET Working Paper No. 2011/56.
6. Соціальне відторгнення в Україні: специфіка проявів та методологія оцінювання / О. В. Макарова // Демографія та соц. економіка . – 2011. – № 1. – С. 57-68.
7. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е.М. Лібанової: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи, К., 2012. – 404 с. Новікова О. Оцінка соціальних ризиків в регіонах України як підстава для прийняття управлінських рішень щодо їх подолання. – [Електронний ресурс]/ О.Ф. Новікова. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Jul08/08.htm>. – Назва з екрана.

8. Соціальна ексклюзія в Україні на початковій стадії реставрації капіталізму / С. Оксамитна, В. Хмелько // Соціол.: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 3.

9. Рєвніцева О.В. Соціальне виключення: проблеми визначення та дослідження / О.В. Рєвніцева. Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 1. – С. 98-106.

10. Савельєв Ю. Суперечності концепції соціального виключення і включення: вплив соціально-політичного дискурсу на соціологічні теорії / Ю. Савельєв // Вісник Київського національного університету. Соціологія. – 2012. – №3. – с.33-41.

11. Сен А. Можливість суспільного вибору /Амартія Сен // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : nobel.org.ua/images/laureats/6/1998/sen.pdf.

12. Толстих Н. Соціальне виключення в сучасній Україні: спроба оцінки /Н.В. Толстих. // Український соціум. – 2003. – № 1 (2). – С.81-85.

13. Україна: на шляху до соціального залучення. Національна доповідь про людський розвиток/ Елла Лібанова, Юрій Левенець, Олена Макарова та ін. – 2011. – 124 с.

14. Joint Report on Social Protection and Social Inclusion, 2007 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2014&langId=en>

Надійшла до редколегії 25.02.14

З. Галушка, д-р екон. наук, проф.

Черновицький національний університет імені Юрія Федьковича, Черновці,

М. Соболева, магістр

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СОЦИАЛЬНОЕ ИСКЛЮЧЕНИЕ КАК ОБЪЕКТ ЭКОНОМИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

В статье определены сущность и формы проявления социального исключения отдельных граждан и определенных слоев населения как социально-экономического явления. Проанализированы теоретические основы и методология оценки феномена социального исключения. Предложен комплексный подход к изучению этого явления с целью усовершенствования принципов экономической и социальной политики государства.

Ключевые слова: социальное исключение; виды социального исключения; концепция бедности; круг бедности.

Z. Halushka, Doctor of Sciences (Economics), Professor

Yurij Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi,

M. Soboljeva, magister

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

Social exclusion AS AN OBJECT OF ECONOMIC ANALYSIS

In the article essence and forms of display of social exception of separate citizens and certain layers of population are certain as the socioeconomic phenomenon. Theoretical principles and methodology of estimation of the phenomenon of social exception are analyzed. Certain characteristic lines of social exception: subzero even consumptions and profit of individuals or groups; a limit access is to the public mechanisms of increase of welfare; a mainly passive type of cooperating is with society. Attention is accented on a defect for the individuals of row of rights, limit nature of access to the institutes that distribute resources, to the labor-market. Poverty is certain the main category of social exception. A concept "circles of poverty" and mechanisms of its existence are reasonable. Other displays of social exception-direct violation of base human rights are examined on quality education, on medical services and kind health, on the acceptable standard of living, on access to cultural acquisition, on defense of the interests and on the whole on participating in economic, social, in a civilized manner, political life of country. Cited data about part of torn away housekeeping of Ukraine on separate signs. The analysis of distribution of housekeeping after the amount of the accumulated signs of the social tearing away gave an opportunity to set a limit after that the social tearing away begins brightly to show up, at the level of 5 signs. It is certain the limit of the sharp tearing away. The second degree of tearing away – critical – answers a presence 7th signs. At this level in Ukraine there are 37,7. That's far more than those, who are considered poor on a relative national criterion (24,0). It is set that conception of social exception shows the "horizontal cut" of the system of social relations and place of individual, layer, group and others like that in this system, certain on certain signs. The necessity of the use of interdisciplinary approaches is well-proven in an order to find intercommunication of those factors that predetermine the problem of social exception, and set possibility of the practical use of these researches in development of principles of economic and social politics. Complex approach is offered for the study of this phenomenon with the aim of improvement of principles of economic and social politics of the state.

Keywords: social exclusion, social exclusion species; the concept of poverty; the poverty cycle.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, 2014; 160: 19-23

УДК 330.3

JEL E 662

А. Гражевська, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

УДОСКОНАЛЕННЯ РЕНТНИХ ВІДНОСИН ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Висвітлено передумови і наслідки контрпродуктивної рентоорієнтованої поведінки суб'єктів господарювання як чинника низької енергоефективності національної економіки. Обґрунтовано необхідність та стратегічні напрями вдосконалення державного регулювання рентних відносин з метою посткризової модернізації економіки України.

Ключові слова: енергоефективність економіки; рентні відносини; природно-ресурсна рента; рентоорієнтована поведінка; рентна економіка; інституціоналізація рентних відносин.

Постановка проблеми. Загальновізнано, що економічний розвиток країн світу значною мірою визначається наявністю енергетичних ресурсів, обмеженість яких породжує загрозу сповільнення темпів економічного зростання, подорожчання продукції та зниження добробуту населення. Виснаження джерел доступної вуглеводневої сировини та зростання цін на енергоресурси актуалізують проблему стабільного енергозабезпечення багатьох країн світу. За прогнозами фахівців, розвіданих світових запасів кам'яного вугілля людству вистачить ще на 150 років, газу – на 60 років, нафти – на 40 років. При цьому світовий попит на первинні енергоресурси збіль-

шиться у 2030 р. до 17010 млрд т в нафтовому еквіваленті (н.е.) проти 11730 млрд т в 2006 р. [1].

Як відомо, Україна є енергодефіцитною державою, що нині лише на половину задовольняє потреби в паливі та енергії. При цьому енергоефективність економіки нашої країни (виробництво ВВП на одиницю спожитої енергії) нижче відповідних показників Польщі – в 2,5 рази, США і Китаю – в 3 рази, Японії – в 4,5 рази [2]. Висока енергоємність економіки України та нераціональне споживання паливно-енергетичних ресурсів породжують низку негативних соціально-економічних наслідків, а саме: технологічне відставання та зниження конкурентоспроможності вітчизняної продукції, що нерідко призво-